

Üsküplü Hasan Fehmi Efendi*

Ertan EMİN

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Ana Bilim Dalı, Konya, Türkiye
ertan_mehonik_mkd@hotmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 18.03.2023

Kabul: 03.06.2023

Yayın: 30.06.2023

Anahtar

Kelimeler:

Hasan Fehmi
Efendi, Üsküp,
Müftü, Müderris,
İnegöl.

Balkan coğrafyasında Türk kültürünün en önemli merkezlerinden biri olan Üsküp, Osmanlı Devleti'nin fetihleri sonucunda 6 Ocak 1392'de akıncı beylerinden olan Paşa Yiğit Bey (ö. 1413) tarafından fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren Balkan savaşlarına kadar geçen dönemde yani 521 yıllık bir zaman diliminde burada Osmanlı hâkimiyeti görülmüştür. Bu süre zarfında Üsküp yöresinde İslam medeniyetini ve Türk kültürünü hâkim kılan birçok hayır eseri inşa edilmiştir. Bu eser grubundan biri medreselerdir. Üsküp'teki Gazi İshak ve İsa Beylerin inşa ettirdikleri köklü medreselerde II. Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) inşa ettirdiği Sahn-ı Semân medreseleri, örnek alınan bir yapı ve eğitim sistemiydi. Burada Osmanlı coğrafyasında nam salmış çok sayıda âlim görev yapmıştır. Son devir Osmanlı ulemasından olan Üsküplü Hasan Fehmi Efendi (1856-1942) de burada Üsküp'ün en eski ve köklü medreselerinden olan Gazi İsa Bey Medresesi'nde yetişmiştir. Müderris Hacı Şakir Efendi ile Üsküp Müftüsü el-Hâc İsmail Hakkı Efendi'den dersler almıştır. Üsküp'te başladığı eğitime İstanbul'da devam ederek kendini yetiştiren tanınmış bir müderris olmuştur. Bu çalışmada Hasan Fehmi Efendi'nin hayatı, aldığı eğitim, görevleri, kaleme aldığı eserler ve siyasi görüşleri incelenmiştir. Netice olarak; çocuk yaştan itibaren çok zorluk çekerek kendini yetiştirmiş, memleket meselelerinde duyarlı bir ilim adamı olarak ömrünü eğitim, ilim ve irfan yolunda değerlendirmiştir. Bir aydın tipi olarak Hasan Fehmi Efendi'nin günümüzde tanınmasında yarar vardır.

Muderris Hasan Fehmi from Skopje

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 18.03.2023

Accepted: 03.06.2023

Published: 30.06.2023

Keywords:

Hasan Fehmi Efendi,
Skopje, Mufti,
Muderris, Inegöl.

Skopje which is one of the most important centers of Balkan geography was conquered by one of the raiders Pasha Yiğit as a result of the conquests of Ottoman State on January 6 1392. Ottoman domination was seen here from that date to Balkan Wars in a period of 521 years. Many charitable work that dominated Islamic civilization & Turkish culture were built during that time. One of this group of works is madrasahs. Fundamental madrasahs built by Gazi İshak & İsa Bey and Sahn-ı Seman madrasahs which were built by Mehmet II. (1444-1446, 1451-1481) were an exemplary structure and had an exemplary education system. Many scholars who were famous in Ottoman geography served here. Muderris Hasan Fehmi one of the last period Ottoman scholar was educated in Gazi İsa Bey Madrasah. It was one of the oldest & well-established schools of Skopje. He took lessons from muderris Hacı Şakir and muderris İsmail Hakkı who were Skopje mufti. He started his education in Skopje and continued his education in Istanbul and became a well-known muderris. The life of muderris Hasan Fehmi, his education, duties and works which he wrote and political views were examined. As a result he raised himself with great difficulty since his childhood and evaluated his life by knowledge & wisdom as a sensitive scholar in the affairs of the country. It would be beneficial to recognize muderris Hasan Fehmi today as an enlightened person.

Atıf/Citation: Ertan E. (2023). Üsküplü Hasan Fehmi Efendi, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7 (1), 1-11.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu makale, 2023 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında tarafımdan halen yazımına devam edilen "Üsküp Medreseleri" adlı doktora tezinden de yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Osmanlı Devleti, kurulduğu tarihten kısa bir süre sonra Rumeli'ye geçmiş (1373) ve Sultan I. Murad (1362-1389) izlediği Rumeli politikası sonucunda Üsküp'ü 1392'de fethetmiştir.

Başta padişah olmak üzere üst düzey devlet adamlarıyla varlıklı kişiler, bir Türk şehri için gerekli olan unsurları oluşturmak amacıyla burada cami, mescit, mektep, medrese, han, hamam, kervansaray, tekke, zaviye gibi hayır eserleri inşa ettirmişlerdir. XVII. yüzyıl ortalarında Üsküp'ü ziyaret eden Evliya Çelebi, eserinde dönemin ünlü eğitim kurumları olarak Sultan Murad, Yahya Paşa, İshak Paşa, İsa Paşa, Mustafa Paşa medreselerine yer vermiştir (Evliya Çelebi, 2019: 297). Bu medreselerde Osmanlının ünlü müderrisleri olarak bilinen Kemalpaşazâde ve Taşköprülüzâde Ahmed gibi ilim adamları görev yapmışlardır. Bunlar dışında Mustafa Efendi, İshakıyye Medresesi Müderrisi Şücâeddin İlyas Efendi gibi Üsküplü olup kendisini yetiştirmiş âlimler de bulunmakta idi (Taşköprülüzâde, 2019: 598-602, 850-858; Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, 1997: 398; Babinger, 1992: 68-70). Bu çalışmada, Osmanlı'nın son dönem ilim adamlarından olan ve Üsküp Müftülüğü ve Yahya Paşa Medresesi müderrisliği de yapan, Üsküp doğumlu Hasan Fehmi Efendi'nin hayatı, aldığı eğitim, üstlenmiş olduğu vazifeler, kaleme aldığı eserler ile siyasi yönü ağırlıklı olarak arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

1) Hayatı ve Aldığı Eğitim

Osmanlı'nın son dönem ilim adamlarından olan Hasan Fehmi Efendi'nin babası ziraat erbabına mensup Yaşar Nuri Ağa, annesi ise Azize Hanım'dır (DİBA, no. 116)¹. 15 Şaban 1272/21 Nisan 1856 tarihinde Üsküp'e yaklaşık 20 km mesafede olan Virtikce köyünde dünyaya gelmiştir (bk. EK 1: DİBA, Terceme-i Hâl). Bu yerleşim yeri, günümüzde Üsküp şehir merkezinin güneydoğusunda yer alan Studenicani Belediyesi'ne bağlı "Vrtekitca" olarak adlandırılmaktadır. Hasan Fehmi Efendi'nin eğitim hayatı aynı köyde bulunan iptidaiyede başlamış, 15 yaşında iken (H.1287/M.1870) Üsküp'ün meşhur medreselerinden olan Gazi İsa Bey Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. Üsküp'e eğitim için yerleşen Hasan Fehmi Efendi, kayıt yaptırdığı medreseye çok yakın bir konumda bulunan Karakapucu Mahallesi'nde Tuzpazarı Sokağı'nda ikamet etmiştir (DİBA, no. 116). Burada Üsküp müderrislerinden Hacı Şakir Efendi'den sarf ve nahiv dersleri almıştır. Beş yıl sonra hocası Şakir Efendi vefat edince dönemin Üsküp Müftüsü el-Hâc İsmail Hakkı Efendi'den mantık, hadis, fıkıh ve tefsir gibi yüksek düzeyde ders almıştır. İsmail Hakkı Efendi'nin vefatından sonra 25 yaşında iken (H. 1297/M.1880'de) eğitim için İstanbul'a gelmiş; Şeyh Ebül-Vefâ Medresesi'nde eğitim hayatına devam etmiştir.

İstanbul'da görev yapan Fatih Camii dersiâmlarından Kalkandelenli es-Seyyid Recep Rüştî Efendi'den mantık, meani, usul, kelâm, hikmet derslerini okumuş ve icazet almıştır (DİBA, no. 94). Aynı zamanda dönemin ünlü alimlerinden ders vekili Ahmed, Dersiâm Şakir, Manastırlı İsmail ve Tokatlızâde Hacı Ahmet efendilerden âdâb, fıkıh ve feraiz konularında ders okumuştur. Kendisini oldukça geliştiren Hasan Fehmi Efendi, bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle Türkçe, Arnavutça, Bulgarca, Arapça dillerini konuşabilecek kadar iyi öğrenmiştir. Bunlardan Türkçe ve Arapça olarak yazım dilini de kullanmıştır (DİBA, Sicil dosyası). Ayrıca yine aynı bölgede yaygın olarak kullanılan Sırp ve Makedon dillerini de konuştuğu tahmin edilebilir.

2) Görevleri

İstanbul'daki hocasından icazetnâmesini aldıktan kısa bir süre sonra memleketi olan Üsküp'e geri dönen Müderris Hasan Fehmi Efendi, buradaki ilk görev yeri Atiyye Hanım bint Arslan Bey Medresesi'nde R. 1314/M. 1898 yılında göreve başlamış; tefsir, hadis ve fıkıh gibi yüksek ilimlerde ders verdikten sonra başarılı olan öğrencilerine icazet vermiştir (MŞH. SAİD. 236/17). Atiyye Hanım adında Üsküplü bir hayırsever, 3 Zilhicce 1324/18 Ocak 1907 senesinde bir vakıf kurmuş; Debbağ Şahin Mescidi'nin avlusunda bulunan iki katlı evini vakfederek buranın üst katını medrese, alt katını da bu vakfa gelir getirmesi ve ihtiyaçların karşılanması adına bir fırın inşa ettirmiştir (VGMA, Defter, no. 991/76, vr. 59). Medresede eğitimin M. 1898; vakfin

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, (DİBA): Arslan Hasan Fehmi Efendi Sicil Dosyası bundan sonra kısaltılarak kullanılacaktır. Ayrıca bu arşiv sisteminde dosyalar içinde numaralandırılmış bir tasnif sıralaması olmadığı için sicil dosyasındaki belgelerin numarası tarafımdan verilmiştir.

kuruluş tarihinin 1907 yılı olması göz önüne alınırsa vakıf tescilinden önce böyle bir yapılanmanın organize edilerek daha sonra vakıf olarak tescil ettirildiğini akla getirmektedir. Bu medrese kimi zaman vakfı kurandan dolayı Atiyye Hanım bint Arslan Bey kimi zaman da bulunduğu yer nedeniyle Debbağhane Medresesi olarak kayda geçmiştir (Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321/1903, s.635). Müderrislik yaptığı sırada aynı zamanda başka görevler de yapmış; 8 Rebiyülahir 1319/25 Temmuz 1901 yılında Nabi Efendi'nin yerine Kosova Vilayeti İstinaf Ceza Azalığı'na 400 kuruş maaşla dönemin Valisi Reşad Bey'in onayı ile tayin edilmiş; burada 18 ay görev yaparak 13 Kânun-ı sani 1318/26 Ocak 1903'te istifa etmiştir (BOA, TFR. I. ŞKT., no. 64/6316; DİBA, no. 93-95). H.1321/M.1903 tarihli Maarif Salnâmesi'nde, Debbağ Şahin Medresesi'nin 22 öğrencisi bulunduğu ve müderrisinin Hasan Fehmi olduğu kaydından tekrar müderrisliğe devam ettiği anlaşılmaktadır (Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321/1903, s.635). Tüm bu yoğun çalışma temposunda bir de Murad Paşa Camii'nde insanlara Buhârî-i Şerîf'i temel alarak vaazlarda bulunmaktadır (DİBA, Sicil dosyası). Aynı yıl içinde her ne kadar Yahya Paşa Medresesi'ne atandığına dair arşivlerde herhangi bir belge bulunmasa da Debbağ Şahin Medresesi'nden istifa edip Yahya Paşa Medresesi'ne geçmiş olduğu bazı kurumlar ile yaptığı yazışmalarda kullandığı unvanından anlaşılmaktadır (BOA, MF. MKT., no. 381/17; no. 397/43; TFR. I. ŞKT., no. 25/2425; no. 64/6316).

Yahya Paşa Medresesi müderrisi iken, Üsküp Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin rahatsızlığından dolayı dört beş ay gibi bir süre görevini yapamadığı gerekçesiyle 24 Teşrinisani 1319/7 Aralık 1903 tarihinde kendisinin vekâleten Üsküp müftüsü olarak atanmasını talep etmiştir. Bu isteği onaylanarak Üsküp Müftülüğüne getirilmiştir (BOA, TFR. I. ŞKT., no. 25/2425). Böylelikle İstanbul ve Anadolu'da uygulandığı gibi hem müderris hem de müftülüğü bir arada yürütmüştür². Daha sonra bu görev, 342 kuruş maaşla kendisine 24 Safer 1324/19 Nisan 1906 tarihinde tamamen verilmiştir (DİBA, no. 95). Buna istinaden müderris Hasan Fehmi Efendi, 17 Nisan 322/30 Nisan 1906 yılında kaleme almış olduğu teşekkür yazısını padişaha göndermiştir (BOA, TFR. I. KV., no. 125/12413). İlimyedeki başarılarından dolayı kendisi 24 Şevval 1325/1 Aralık 1907'de İzmir Payesine layık görülmüştür (DİBA, no. 95).

Bu arada askerlik görevini de yerine getiren Müftü Hasan Fehmi Efendi, İstihkâmı mülazım-ı evveli (asteğmen) olarak askere alınmış ve kendisine başarılı hizmetlerinden dolayı Tahsin Paşa tarafından 23 Rebiyülevvel 1325/6 Mayıs 1907'de Mecîdî Nişanı verilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ. TAL., no. 420/91). Terhis edildikten sonra 21 Zilkade 1325/26 Aralık 1907 yılında Edirne Müderrisliğine tayin edilmiştir. Daha sonra Halidefendizâde Mehmed Celâleddin Efendi tarafından 22 Ramazan 1325/20 Ekim 1907'de İmtiyaz-ı Nişân-ı Hümâyûnu ile Musula-ı Süleymaniye rütbesi tevcih edilmiştir (DİBA, no. 94). Buradan hareketle müderris-müftü olan Hasan Fehmi Efendi'nin başarıları ve Üsküp'te etkili olmasından dolayı onu taltif etmek için verildiği ifade edilebilir.

Osmanlı idaresinde XX. yüzyılın başlarına kadar kalan Üsküp, 23-24 Ekim 1912 tarihinde Sırp'lar tarafından işgal edilmiştir (İnbaşı, 2012: 379). Bununla birlikte Sırp'lar, gece geç saatlerde Türk ve Arnavutların evlerine baskınlar düzenleyerek mallarını yağmalamış, kadın ve kızlarına tecavüz etmiş, küçük çocukları dahi boğarak burada yaşayan insanların canlarına, mallarına, namuslarına göz dikerek birçok kişiyi katletmişlerdi. Böyle bir duruma maruz kalan Üsküp halkı, çareyi göç etmekte bulmuş, kitleler halinde önce Selanik'e; oradan da Türkiye'ye doğru yola çıkmışlardı (Andonyan, 2002: 335-338).

Balkan Savaşları'ndan (1912-1914) sonra pek çok ilmiye mensubu gibi Hasan Fehmi Efendi de Türkiye'ye göç edenler arasındadır. İstanbul'a geldikten sonra Hoca Üveys Mahallesi'nde İmam Sokağı'nda ikamet etmeye başlamıştır (DİBA, no. 93). 25 Mayıs 1334/25 Mayıs 1918'de Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı İnegöl Müftülüğü'nde 1000 kuruş maaşla göreve başlamıştır (DİBA, no. 8, 95-97). Daha sonra Bursa'da Hamidiye Mahallesi'ne yerleşen Müderris Hasan Fehmi Efendi (DİBA, no. 72), birkaç yıl sonra da eşi Fatma Hanım ile 1920 yılında

² Ali Cemâlî Efendi, şeyhülislâm olduktan sonra II. Bâyezid tarafından H. 911/M. 1505-1506'da İstanbul'da yaptırılan medresede haftada bir gün ders okutmak kaydıyla, şeyhülislâmlığa ek olarak tayin edilmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde II. Bayezid Medresesi müderrisliği, şeyhülislâmlara verilmesi teamül haline gelmiştir (Küçükdağ, 1989: 136). Aynı şekilde Konya müftülüğüne Karatay veya Sâhib Atâ medreselerinin müderrisleri tayin ediliyordu (Küçükdağ, 1995: 61).

evlenmiş Fatma ve Nakîşe adında iki kız çocuğu babası olmuştur (DİBA, no. 100). Müftülük görevi devam ettiği sırada 1928 ve 1939 yıllarında terfiler alarak maaşı 2000 kuruşa çıkarılmıştır (DİBA, no. 8, 95-97). Müftülük görevini yürüttüğü esnada idareden 15 günlük izin alarak 14 Eylül 1932'de İstanbul'daki Yıldırım Camiinde imam olan Ahmet Efendi'nin yerine vekil imam olarak görev yaptığı da görülmektedir (DİBA, no. 22-23, 26).

3) Kaleme Aldığı Eserler

XX. yüzyıl başlarında medresede yetişen diğer ilim adamlarından farklı olarak kitaplar kaleme alan Hasan Fehmi Efendi, Üsküp'te Murad Paşa Camii'nde görev yaptığı sırada Buhârî-yi Şerîf'den yaptığı tercümelerden de hareketle "*Risâle-i İmân*" adlı kitabı kaleme almaya başlamıştır (DİBA, Terceme-i hâl). Yahya Paşa Müderrisliğine başladıktan sonra bu kitabını tamamlayarak basımı için önce Kosova Maarif Müdürü Kemal oğlu Halil tarafından da incelenen bu matbu eserin basılmasında herhangi bir sakınca bulunmadığına dair onay almıştır (BOA, MF. MKT., no. 381/17/01-02). 27 Recep 315/22 Aralık 1897 tarihinde komisyona sunulurken ruhsat verilmesini talep etmiştir (BOA, MF. MKT., no. 381/17/04; no. 397/43/01-02).

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) icra edilen dinî eserlerin muhtevalarının kontrolü için bir reis ve üç müderristen oluşan bir komisyondan geçmesi gerekiyordu (Yakut, 2005: 69). Encümen-i Teftiş Komisyonu adı verilen bu kurumda Mehmed Tefik Efendi tarafından kontrol edilmiş olan kitapta yapılan incelemeler sonucunda sakıncalı bir durum söz konusu olmadığı rapor edilmiş ve 25 Zilhicce 315/17 Mayıs 1898 tarihinde tetkik heyetinin onayı ile eserin basımına izin verilmiştir (BOA, MF. MKT., no. 381/17/04; no. 397/43/01-02). Böylece kaleme almış olduğu ilk eserin basım süreci başarı ile tamamlanmıştır.

Yayımladığı bu kitapta insan-ı kâmil olmak için gerekli üç şeyin; kalp ile tasdik, lisan ile ikrar ve amel etmek olduğundan bahseder. Ayrıca Allah'a ve meleklerle iman etmenin gerekliliğinden, namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'ân okumak, ilim öğrenmek, yardımlaşmak gibi konuları hadis-i şerifler desteği ile açıklamaktadır (Altaytaş & Jahyai, 2020: 238-239).

Kaleme aldığı diğer telif eserleri ise Hasan Fehmi Efendi'nin tercüme ettiği ve 28 Rebiyülahir 1217/29 Ağustos 1900 yılında basımına izin verilen "*Talim-i Müteallim*" ile Arapça lisanı hakkında kaleme aldığı "*Mecma'ül-Kavâid*" adlı eserleri de Kosova Maarif Müdürü Hakkı oğlu Abdullah Hilmi'nin incelemesi ve teftiş komisyonuna yönlendirmesi sonucunda kontrol edilmiş ve basımı için 14 Muharrem 1318/14 Mayıs 1900'de ruhsat verilmiştir (BOA, MF. MKT., no. 522/2/01; no. 526/18/01). Bu tarihten sonra kaleme almış olduğu başka herhangi bir telif eserine rastlanmamıştır. Osmanlı arşivinde adı geçen *Talim-i Müteallim* adlı eserin, Sadık Albayrak tarafından "*Zübdetü't-Ta'lim*" olarak kaydedildiği (Albayrak, 1980: 84) düşünülmektedir. Bahsi geçen bu eserde; ilmin fazileti, ilme ve ehline hürmet, ilim tahsil etmenin yolu, merhamet ve nasihat, haramdan kaçınmanın lüzumu, rızka mâni olan şeyler gibi konuları ele alınmıştır (Sarıkoyuncu, 2012: 169-170).

4) Siyasi Yönü

Müderrisler, XX. yüzyıl başlarında buldukları konum itibarıyla sosyal ve siyasi olayları analiz edip belli bir tavır sergilemektedirler. Hatta o dönem ulemasından birçoğu halk üzerinde etkili olarak olumlu veya olumsuz tavır sergilemişlerdir. Bunlardan biri de Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi Efendi'dir.

Daha önce askıya alınan Osmanlı Anayasası'nın, yeniden yürürlüğe konulmasını isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, Balkanlardaki karışıklıktan istifade ederek 30 bin kişilik kalabalığın II. Meşrutiyet'in ilanının kabulü için ayaklandığı haberi Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir. Bu olay tarihe Firzovik Vak'ası olarak geçmiştir. Padişah II. Abdülhamid'e gönderilen telgrafta Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi, Müderris Nabi, Âdem Sırrı, Abdülbaki ve Hacı Şaban ile çok sayıda Üsküplü ilim adamının imzası da bulunuyordu (Külçe, 2013: 86). Bunun neticesinde 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonucunda V. Mehmed Reşad'ın (1909-1918) tahta çıkarılmasındaki memnuniyetlerinin bir göstergesi olarak yine Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi Efendi, Belediye Reisi Reşad, ulema ve eşrafın birlikte padişahın doğum gününü telgraf ile 26 Eylül 1328/9 Ekim 1912'de kutladıkları görülmektedir (BOA, İ. MBH., no. 10/33).

Bir diğer hadise ise, işgal altında olan Anadolu'nun kurtuluşu için Kuvâ-yı Milliye hareketine ılımlı yaklaşan Sâlih Hulûsi Paşa'nın istifası üzerine yeni kabinede yönetimi ele geçiren Damad Ferid Paşa (ö. 1923), 5 Nisan 1920'de Dürrîzâde Abdullah Beyefendi'yi şeyhülislâm olarak görevlendirmiştir (İpşirli, 1994: 36). Anadolu'nun kurtuluşu için başlatılmış olan bu hareketi din ve devlete isyan eden bir yapı olarak nitelendiren ve bu yapının ortadan kaldırılması için fetva çıkaran Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin (Akandere, 2008: 23-25) karşısında durarak millî harekâtın yanında yer aldığını gösteren İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Efendi, Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Börekçi (ö.1941) başkanlığında, 16 Nisan 1920'de hazırlanan "*Ankara/Anadolu Fetvası*" adındaki belgeyi (Oral, 2021: 83) onaylayarak mücadeleye katılmayı dinî bir vazife olarak addetmiştir (Sarıkoynucu, 2012: 170). Böylece vatanın işgalden kurtulması için önemli bir işe imza atmış ve bu hareketiyle ne kadar vatansever biri olduğunu da ortaya koymuştur.

5) Vefatı

Müftü Hasan Fehmi Efendi, Üsküp'ten İnegöl'e kadar olan 86 yıllık yaşamında birçok konuda mücadele vermiş, Üsküp'te müftü ve müderrisliğin ardından Balkan Savaşları nedeniyle evini barkını terk ederek Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'a gelince İnegöl Müftülüğüne atanmış; bundan sonra 1934 yılında çıkarılan kanunla "Arslan" soyadını almıştır (Sarıkoynucu, 2012: 170). Müftülük görevi, ölüm tarihi olan 31 Mayıs 1942'ye kadar devam etmiştir (DİBA, no. 40, 96, 100).

Sonuç

Osmanlı döneminde 1864'ten sonra Kosova Vilayeti'nin merkezi olan Üsküp'te doğan Hasan Fehmi Efendi, temel ve medrese eğitiminin önemli bir kısmını burada aldıktan sonra yarım kalan tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gelmiştir. Burada ünlü âlimlerden dersler okumuş ve icazetini alıp doğum yeri olan Üsküp'e hizmet etmek için geri dönmüş; kısa bir süre sonra Atiyye Hanım bint Arslan Bey Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamış; aynı zamanda İstinaf Ceza Azalığı'nda da görevlendirilmiştir. Daha sonra Yahya Paşa Medresesi'ne geçen Hasan Fehmi Efendi, buradayken telif eserlerini kaleme almıştır. Yine aynı dönemde Üsküp Müftülüğü görevi de kendisine tevdi edilmiştir.

Hasan Fehmi Efendi, Osmanlı Devleti'nin yıkılış döneminde Balkanlardaki çözülüş zamanını derinden yaşamış bir aydın olarak Üsküp'te hâkimlik, müftülük, müderrislik yapmış saygın bir şahsiyettir. Buna rağmen doğduğu toprakları, Balkan savaşlarından sonra malını, mülkünü bırakıp buradaki kıyım ve zulümden kaçmak zorunda kalmıştır. Aslında burada Balkan Türklüğünün dramı Hasan Fehmi Efendi'nin şahsında görülmektedir. Onun gibi pek çok ulema sınıfına mensup kişi, benzer acıları yaşamış; bunların bir kısmı Türkiye'ye bir kısmı ise tüm zorluklara rağmen Üsküp'te kalmıştır.

Hasan Fehmi Efendi, Türkiye'ye göç ettikten sonraki dönemde İstanbul, Bursa gibi şehirler de işgale uğradı. İstanbul Hükümeti'ne bağlı bir görevli olmasına rağmen, işgalci Yunan ve İngilizlerin tarafını değil, tekrar yeni bir vatana kaybetmeyi göze alamadığı için vatanperver bir duruş sergileyerek Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemiş ve Ankara Fetvasına imza atmıştır. Bu bağlamda o, kendini ilme adanmış, üç adet eser ortaya koymuş, bozgun döneminde bir duruş sergilemiş örnek bir Osmanlı âlimidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA): TFR. I. ŞKT., no. 64/6316; MF. MKT., no. 381/17; MF. MKT., no. 397/43; TFR. I. ŞKT., no. 25/2425; TFR. I. ŞKT., no. 64/6316; TFR. I. KV., no. 125/12413; İ. TAL., no. 420/91; MF. MKT., no. 522/2/01; MF. MKT., no. 526/18/01; İ. MBH., no. 10/33.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, (DİBA): Arslan Hasan Fehmi Efendi Sicil Dosyası.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA): Atiyye Hanım binti Arslan Bey Vakfiyesi, VGMA, Defter, no. 991/76.

İSAM Meşihat Arşivi: MŞH. SAİD. 236/17.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321, Matbaa-i Âmire 1321.

Diğer Kaynaklar

Akandere, Osman (2008). Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketlerine Yöneltilen İthamlar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 24 (70), 17-56.

Albayrak, Sadık (1980). Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali). II, İstanbul: Millî Gazete Yayınları.

Altaytaş, Muhammet, Jahyai, Meral (2020). Hasan Fehmi Efendi ve Risale-i İman adlı eseri. Balkanlar ve İslâm, III, içinde (235-262). İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.

Andonyan, Aram (2002). Balkan Savaşı. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Babinger, Franz (1992). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Mersin: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baltacı, Cahit (1976). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası.

Evliya Çelebi (2019). Seyehatnâme. (haz. Y. Dağlı vd.), V, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi (1997). Kitâbü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr, II, (haz. Ahmet Uğur vd), Kayseri.

İnbaşı, Mehmet (2012). "Üsküp", (C. XLII, s. 377-381). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

İpşirli, Mehmet (1994). "Dürrîzâde Abdullah Beyefendi", DİA, (C. X, s. 36). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Küçükdağ, Yusuf (1989). Lâle Devri'nde Konya. (Yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Küçükdağ, Yusuf (1995). II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi. İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları.

Külçe, Süleyman (2013). Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

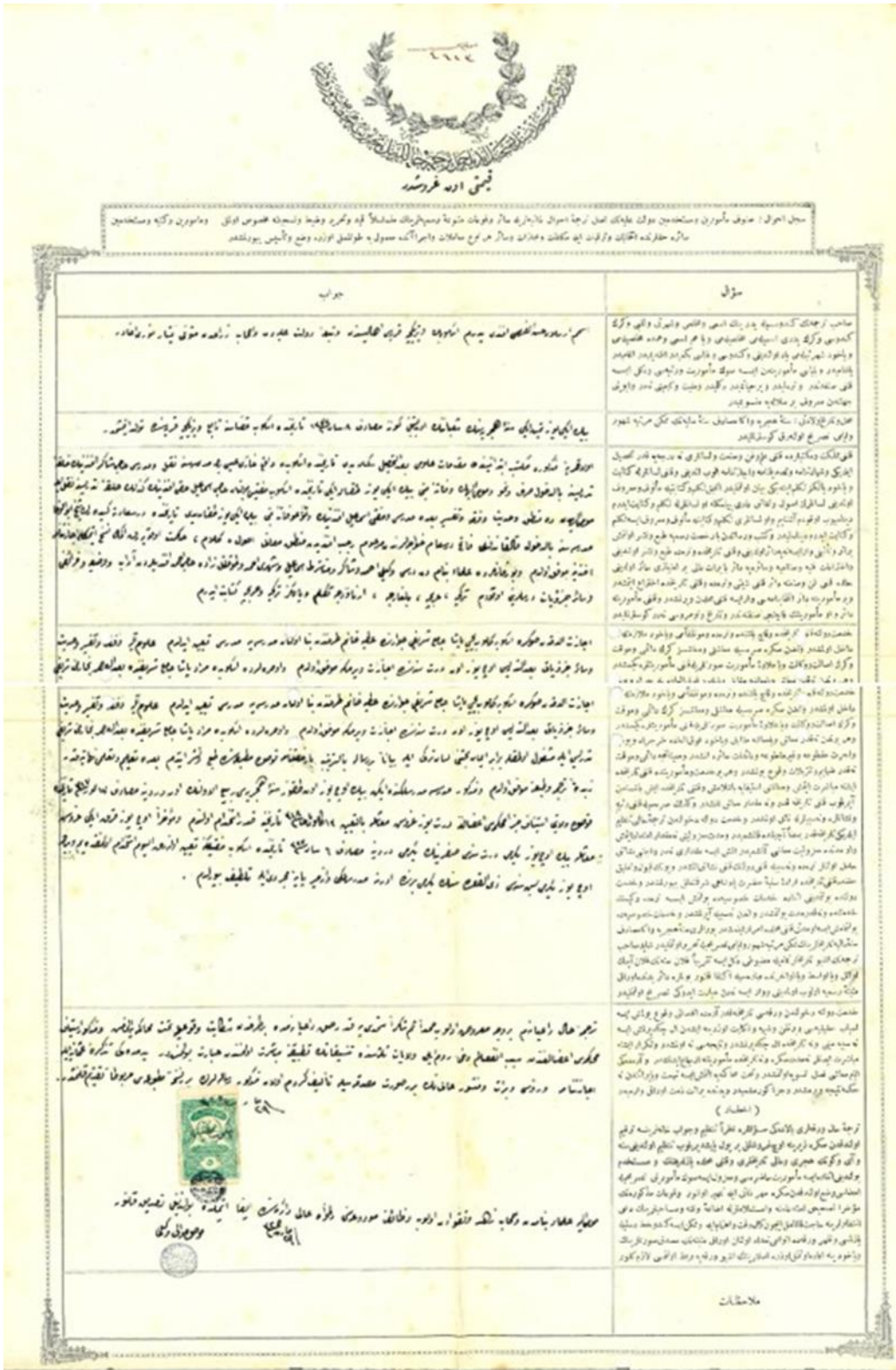
Oral, Osman (2021). Millî Mücadele'de çıkarılan Ankara Fetvası'nın psikososyal dinî temelleri. Saygın, Murat (Ed.) Millî Mücadele'nin 100. yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ve kongreler uluslararası sempozyumu (s. 279-304). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Sarıkoyuncu, Ali (2012). Milli Mücadelede Din Adamları, II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

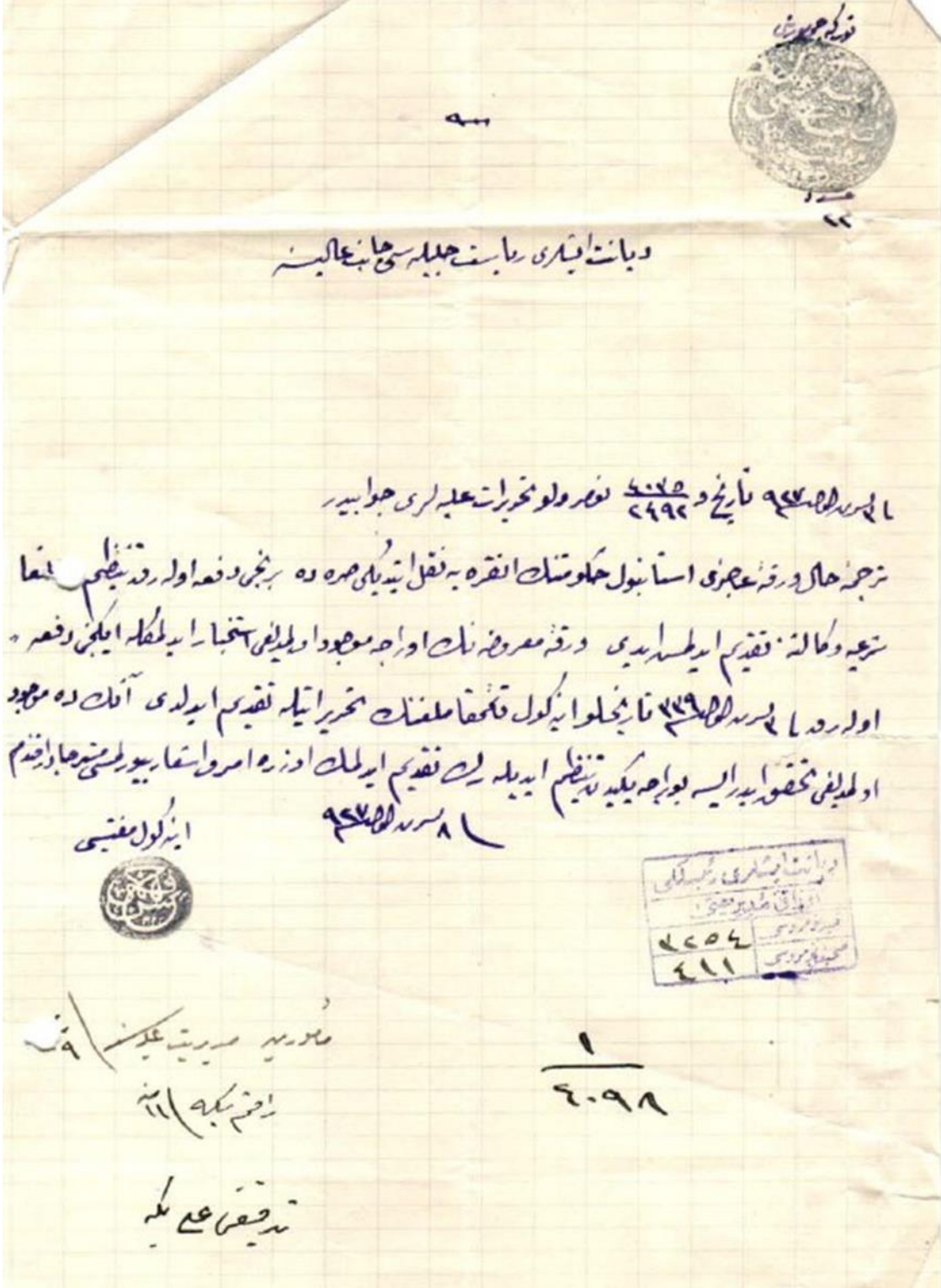
Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2019). Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, (haz. M. Hekimoğlu), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Yakut, Esra (2005). Yenileşme Döneminde Devlet ve Din. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ekler

EK 1: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivinde bulunan Hasan Fehmi Efendi'ye ait terceme-i hâl sureti.

EK 2: Hasan Fehmi Efendi'nin kendi el yazısı ile hayat hikâyesine bir atıf (DİBA, Arslan Hasan Fehmi Efendi Dosyası).

EK 3: Hasan Fehmi Efendi'ye ait bir fotoğraf (Sarıkoynucu, 2012: 169).

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire educated many scholars in longstanding educational institutions since the foundation throughout its history. One of them is Hasan Fehmi, a renowned figure of the late Ottoman period, who was born in Skopje and served as the head of the Skopje Mufti Office and the principal of Yahya Pasha Madrasa. The aim of this study is to present an exemplary intellectual profile by addressing the understanding of education in that period through muderris Hasan Fehmi, an Ottoman intellectual on the other hand it was determined as to reveal the effects of social events of the period on the public for this reason his life, the education he received, the duties took on, the works he wrote and his political aspect have been discussed through making use of the documents in Directorate of Religious Affairs & The Ottoman Archives. As a result of literature study, it was seen that some documents & information were used about Hasan Fehmi Efendi in Ottoman archives albeit limited in this study, information & documents obtained from personal file of the muderris in Presidency of Religious Affairs are included unlike others for the first time for this reason it is thought to bring novelty to the world of knowledge. Since CV file of Hasan Fehmi has not been published before it is given in the appendices.

Hasan Fehmi, one of the late Ottoman Empire's scholars, was born on 21 April 1856 (15 Sha'ban 1272) in the village of Virtikce, located approximately 20 km from Skopje. This settlement is now referred to as "Vrtekitca" and is situated southeast of the city center of Skopje.

He began his education in this village and later, at the age of 15, enrolled in the Gazi Isa Bey Madrasa in Skopje. There, he studied Arabic grammar and rhetoric (sarf and nahiv) under the supervision of Hacı Sakir Efendi, one of the scholars in Skopje. After his teacher had passed away, Hasan Fehmi studied advanced subjects such as logic, hadith, Islamic jurisprudence (fiqh), and Quranic exegesis (tafsir) under the guidance of the Skopje Mufti of that time, Hacı İsmail Hakki Efendi. He also took lessons on ethics (adab), Islamic jurisprudence (fiqh), and Islamic inheritance law (feraiiz) from renowned scholars of that period, including Ahmed, Dersiam Sakir, Manastirli İsmail, and Tokatlızade Hacı Ahmet Efendi, who served as substitute teachers. Hasan Fehmi developed his knowledge & skill extensively. Influenced by the region he resided in, he became proficient in Turkish, Albanian, Bulgarian, and Arabic languages. It can be assumed that he was able to speak Serbian & Macedonian languages, widely used in the same region. In 1880 (1297 according to the Hijri calendar), he continued his educational journey at the Sheikh Abu'l-Wafa Madrasa in Istanbul.

Having received his authorization from Kalkandelen-born Seyyid Recep Rüsti Efendi, who was one of the instructors at Fatih Mosque, Hasan Fehmi graduated and returned to his hometown of Skopje. In the year 1898 (1314 according to the Hijri calendar), he began his service at the Atiyye Hanım bint Arslan Bey Madrasa, where he taught advanced subjects such as Quranic exegesis (tafsir), hadith, and Islamic jurisprudence (fiqh), granting authorization to successful students.

During his duty as a scholar, he was also appointed to the Kosovo Vilayet Appellate Criminal Court for a period of approximately two years. After completing his service there, in 1903, he was assigned as a muderris at the Yahya Pasha Madrasa. During this time, he authored three works: "*Risâle-i İmân*" (Treatise on Faith), "*Talim-i Müteallim*" (Instruction for the Student), and "*Mecma'ü'l-Kavâid*" (Collection of Principles).

While serving as a muderris, he was initially appointed as a substitute later principal as the permanent mufti of Skopje. Thus, he carried out the responsibilities of both mufti and muderris concurrently.

Due to his scholarly achievements, he was honored with the Izmir Medal on 1 December 1907 (24 Shawwal 1325). After completing his military service, he briefly served as a muderris at Edirne Madrasa. On 20 October 1907 (22 Ramadan 1325), he was awarded the Imperial Order of Distinction (İmtiyaz-ı Nişân-ı Hümâyûn) and the rank of Musula-ı Süleymaniye by Halidefendizâde Mehmed Celâleddin Efendi.

Hasan Fehmi also migrated to Türkiye after Balkan Wars (1912-1914) like many scholars. On 25 May 1918 (25 May 1334 according to the Hijri calendar), he began his service as the mufti of İnegöl, a district under the jurisdiction of the Hüdavendigâr Province, with a salary of 1000 kuruş. He held this position until his death on 31 May 1942.

The members & Committee of Union and Progress who wanted the re-enactment of Ottoman constitution which had been suspended before, had some professors who were influential on public issued fatwas so as to manipulate the gathered crowd in Firzovik incident and they managed to collect 180 signatures for the proclamation of the Second Constitutional Era. One of the signatories were muderris Hasan Fehmi.

As an intellectual who experienced the dissolution of the Ottoman Empire, Hasan Fehmi was a respected figure who served as a judge, mufti, and müderris in Skopje. However, after migrating to Turkey, he also witnessed occupations in cities such as Istanbul and Bursa. Despite being a government official in Istanbul, he showed a patriotic stance by supporting the Kuvâ-yı Milliye (National Forces) and signing the Ankara Fatwa, as he could not bear the thought of losing another homeland. In this context, he is an exemplary Ottoman scholar who dedicated himself to knowledge and displayed a steadfast attitude during the period of collapse.